

L'ADOLESCENT **TRANSGRESSOR** UNA RESPONSABILITAT COMPARTIDA

Taula rodona: Les intervencions de tipus obligatori

Comunicació

Introducció

"El lleuger colom, que sent la resistència de l'aire que solca en volar lliurement, podria imaginar-se que volaria molt millor encara en un espai buit."

(Kant, Crítica de la raó pura)

Els adolescents que atensem en els diferents serveis públics, representats aquí pels membres integrants d'aquest grup de treball, són l'exponent d'un sector de la població adolescent que presenta importants dificultats per transitar en aquesta etapa evolutiva.

En el procés de construcció d'una identitat pròpia i diferenciada de la de l'adult i de l'infant s'han de manejar amb un pobre bagatge, escassos recursos i sovint sense suport de l'entorn que l'envolta. En aquest context, en molts casos, la necessària oposició adolescent traspasa límits, la transgressió esdevé delictes i la violència, expressió de la impotència per organitzar i metabolitzar ansietats extremes.

Els actuals canvis en la societat i en l'estructura de les famílies genera dificultats importants a l'hora d'exercir les funcions parentals.

Les dinàmiques familiars actuals fa temps que pateixen de dèficit d'autoritat parental amb absència de límits clars, dificultats de contenció i atenció, esborrament de les diferències generacionals... factors que provoquen molta confusió en un fill adolescent. En aquest context no és d'estranyar la pèrdua de límits relacionals i conductuals, l'exercici de poder del fill vers els pares i l'eclosió de la violència.

En alguns casos, circumstàncies relacionades amb l'emigració, el xoc cultural o el desarrelament s'afegeixen a complicar les situacions dels contextos i dinàmiques familiars.

Quan els pares resulten incapaços d'imposar-se, d'atendre i de contenir aquest desbordament que traspasa l'espai familiar solen demanar ajut als serveis assistencials de l'entorn. I si els pares o familiars són negligents, maltractadors o inexistents els serveis comunitaris se'n faran responsables.

Quan intervenim amb l'adolescent ens trobem que d'entrada rebutja allò que li oferim. Col·locar-se en posició de ser ajudat li sol resultar insuportable, ja que sent que s'evidencia la part fràgil i infantil de la seva personalitat que tant intenta mantenir sota control. Sovint també li resulta dolorós, i per tant poc acceptable, que s'evidenciïn les mancances de la seva pròpia família. Les defenses negadores, omnipotents, narcisistes..., així com conductes actuadores, desafiantes o evitatives s'han posat en marxa per mantenir a ratlla el temor a un possible desbordament d'unes ansietats que no pot manejar.

Es per això que voluntàriament no solen demanar ajuda, malgrat la necessitin i fins i tot desitgin que “algú els tregui” d’aquest lloc de patiment que els atrapa i els ofereixi un suport i guiatge.

Com podem els professionals operar amb aquesta absència de demanda? Quins recursos i capacitats individuals i institucionals es requereixen? Es pot obligar a voler ser ajudat?

Imposar un límit des de l’acció terapèutica, educativa o cuidadora suposa poder operar sense que el subjecte reconegui d’entrada la seva necessitat. Com succeeix durant la infància quan la cura està delegada en les figures adultes. En aquest sentit **l’obligatorietat de la intervenció és un punt de partida** per iniciar un recorregut que aniria des de la incapacitat de reconèixer la necessitat cap a la progressiva acceptació de l’ajut que prové de l’altre, mitjançant l’establiment d’una relació que posa en joc la capacitat del professional de **fer-se digne de confiança**, imprescindible per aconseguir un clima de confiança en el noi/a, que afavoreixi la seva implicació en el camí cap a l’autonomia i responsabilitat.

Alguns nois/es reconeixen que ja els va bé que els obliguin, ja que per si sols no se senten prou capaços de fer allò que els demanen o creuen que han de fer. També de cara als pares l’obligació cap el noi té un efecte de desculpabilització i de suport. **Quanta més capacitat de responsabilitat vagi adquirint el noi/a i quant més respecte tingui el seu entorn vers les seves decisions menys caldrà recórrer a l’obligatorietat.**

Un subjecte en evolució ha de tenir unes atencions bàsiques de part de l’adult. No es tracta d’una alternativa ser cuidat o no, és necessari cuidar, l’exclusió i l’autoexclusió no són una opció. Els adults que tenim al nostre càrrec la cura, l’educació, la tutoria, la salut...dels infants i adolescents, “tenim l’obligació” de no abandonar, d’aportar allò que necessiten i al que hi tenen dret.

Però quines condicions ha de tenir l’obligatorietat perquè funcioni al servei del desenvolupament?

No es pot forçar a ningú a què aprengui, o a què no senti el que sent o esperar una reacció responsable quan encara no n’està preparat, però sí que es poden **crear les condicions per fer-ho viable desplegant estratègies que contemplin el seu grau de capacitat i maduresa**, des d’una posició de sosteniment i contenció, en un clima de respecte, reconeixement i diàleg.

Des dels professionals cal considerar que l’adolescent és un “**interlocutor vàlid**”. Això permet entrar en el món de l’altre, entendre el seu context i quina interpretació fa de les coses.

Respectar el **seu temps** i **els vaivens** que l’adolescent necessita per fer el seu procés i garantir **l’acceptació de la persona, diferenciant-la dels seus actes** en aquesta etapa.

L’atenció individualitzada que tot això requereix pot a vegades entrar en conflicte amb el protocol estàndard que pretén homogeneïtzar, i al qual l’adolescent s’oposarà si no ho sent en connexió amb les seves necessitats.

Convé sempre doncs l’obligatorietat als noi/es? O a vegades convé al professional per sentir-se més segur? O a la institució per mantenir rígidament l’ordre i no córrer cap risc? No dificulta l’excessiva rigidesa la nostra capacitat de diferenciar (i la dels propis menors) si un noi/a es “porta bé” simplement perquè està obeint “com un nen” o ho fa a l’estil “psicopàtic” per, falsament, donar-nos “el que volem”?

Si la rigidesa pot ser un problema en l’altre extrem ens trobem amb les propostes temeràries que no consideren adequadament els riscos, i es poden refugiar en un suposat “respecte a la llibertat de l’altre” per justificar la no intervenció.

No és una tasca fàcil. L'obligatori pot ser un obstacle quan perd el lligam amb el desenvolupament i va en contra del que l'adolescent necessita. Per als professionals requereix un gran esforç, impossible de sostenir sense recolzament institucional.

*La **imposició d'una mesura judicial**, tot i que d'entrada resulta difícil d'acceptar especialment si comporta una privació de llibertat, pel fet de ser obligatòria té un conjunt d'efectes de diversa índole. En primer lloc un efecte reassegurador en tant que posa un límit als desbordaments actuadors dels adolescents infractors i possibilita que se l'atengui, cuidi i orienti.

L'obligatorietat en una mesura judicial és doble: d'una banda és la resposta sancionadora com a conseqüència d'una transgressió d'acord amb la Llei Penal Juvenil (Llei orgànica 5/2000) i, d'altra banda, contempla com a contingut de l'execució de la mesura una intervenció educativa, en tant que considera el menor com un subjecte en procés d'evolució i a més amb mancances en el seu desenvolupament que caldrà recuperar o millorar. Obligació per tant, de ser atès, cuidat i educat.

Ara bé, serà en la quotidianitat de l'**internament** on s'aniran posant en escena els moviments progressius i regressius, les dificultats en l'acceptació de la normativa, el maneig del que és voluntari/obligatori, el consentiment/la imposició, les reaccions davant els errors... I serà en aquest terreny on la intervenció dels professionals serà clau per afavorir els processos dels nois/es.

L'oposició de l'adolescent pot ser una reacció a l'intent de control de l'adult que l'infantilitza o incapacita, o pot provenir de la inseguretat de veure's massa infantil si obeeix. També pot resultar de les vivències emocionals carregades de ràbia o simplement del desig de tenir una identitat separada de l'adult.

Les **mesures judicials en medi obert** (llibertat vigilada, tractament ambulatori, entre d'altres) tenen un caràcter d'obligatorietat que no abasta la totalitat de la vida de l'adolescent com ho fa el compliment de la mesura d'internament.

Es parteix de l'obligatorietat inicial tant del compliment de la mesura com de les possibles regles de conducta que se li hagin imposat judicialment, com també del contingut del programa individualitzat elaborat pel professional i aprovat pel jutge. És obligat a establir un pacte de compromís sobre les condicions a complir i les accions que el noi/a es compromet a fer.

Aquesta mesura inicia el camí de l'obligatori al voluntari. És el punt de partida que facilita la intervenció socioeducativa en medi obert i que possibilita la responsabilització tant del menor com del seu entorn més immediat, especialment de la família. El grau d'imposició disminueix a mesura que augmenta el grau de responsabilitat, per maduresa personal i la trajectòria en les diferents intervencions.

Des de la intervenció en Salut Mental:

En el context del compliment d'una mesura judicial d'internament terapèutic:

La mesura s'imposa en aquells casos en què els menors, bé per raó de la seva addicció a substàncies tòxiques o per disfuncions significatives en el seu psiquisme, precisen d'un context terapèutic.

Només en el cas de tractament de deshabitació caldrà el **consentiment exprés** del menor per fer-se efectiva. Si aquest no ho accepta, el jutge li haurà d'imposar una altra mesura.

El tractament dins del marc del centre terapèutic (UT) compta amb l'obligatorietat que comporta la situació d'internament, per anar treballant l'acceptació de l'ajuda terapèutica i farmacològica que requereixi, així com el reconeixement de la necessitat, la importància que el seu benestar té per a ell i per als professionals i la progressiva implicació en el seu procés. A mesura que es va contenint el patiment i es reforça el vincle terapèutic pot arribar a donar el consentiment.

Pel que fa a les mesures judicials de **Tractaments Terapèutics Ambulatoris** (Llei orgànica 5/2000) sabem de la dificultat de portar-los a terme si no comptem amb un acompanyament molt acurat. Des de la xarxa de CSMIJ (Centres de Salut Mental Infantil i Juvenil) es constata la dificultat d'aconseguir que l'adolescent s'apropi voluntàriament al recurs i quan ho fa sovint li costa sostenir una relació mínimament continuada

En l'experiència de col·laboració entre l'EAM i Justícia Juvenil els professionals de justícia juvenil, especialment els Tècnics de Medi Obert s'ocupen de conduir, procurar la implicació i vetllar per l'assistència del noi/a al TTA. La intervenció multi i interdisciplinària promou, a més a més, que l'adolescent se senti atès. Això ens ha permès observar com l'obligació en aquest cas paradoxalment allibera al noi/a de l'exigència d'haver de reconèixer la seva necessitat i amb ella, la vulnerabilitat ("vinc perquè m'obliguen, no perquè ho necessiti", però si vols t'explico") A partir d'aquí l'adolescent pot entrar en un diàleg, pel qual necessitarà el llenguatge, que pot ser profitós per al seu desenvolupament, convertint-se en una oportunitat.

*En el cas dels **Serveis de Protecció a la Infància i Adolescència** es valora el grau de risc de la situació familiar de cara a l'atenció i cura dels fills. La nova Llei dels drets i les oportunitats en la infància i l'adolescència (maig 2010) especifica diferents nivells de risc que donen lloc a diferents respostes per part dels poders públics.

Davant d'una situació de risc greu en la que es valora que per a la protecció de l'infant o adolescent no cal la seva separació del nucli familiar els pares continuen exercint la potestat parental sobre els seus fills tot i que s'han de comprometre amb l'**EAIA** a efectuar un seguit d'actuacions. Instruments com el "**compromís socioeducatiu**" (COSE), concreten un acord adaptat a les circumstàncies de cada situació, en què hi participa la família i també el fill adolescent. Els professionals es comprometen llavors a fer-ne l'acompanyament.

En aquests casos la intervenció tampoc és voluntària inicialment. Requereix d'un treball dirigit al reconeixement del risc i l'acceptació del que s'ha assumit al compromís.

Hi ha situacions que són d'alt risc. Als infants o adolescents els manquen els elements bàsics pel desenvolupament integral de la seva personalitat i es valora que cal la seva separació del nucli familiar.

En aquests casos la DGAIA dicta una resolució de desemparament, suspèn la potestat parental i els drets que se'n deriven, assumeix la tutela del fill i aquest és retirat de la família.

L'acolliment **d'un adolescent en un centre residencial (CRAE o CREI)** és imposat tant per a ell com per a la seva família. Sovint succeeix en contra de la seva voluntat perquè es prioritza la seva protecció per davant del desig de no separar-se del seu entorn. Els pares i també els fills tenen la possibilitat d'oposar-se judicialment.

Una vegada s'ha produït la separació, que és d'execució immediata des del moment de la resolució, s'anirà treballant l'acceptació o el consentiment.

Quan els adolescents no accepten la situació poden marxar del domicili per evitar ser traslladats a un centre o bé s'escapoleixen dels centres, a vegades de forma reiterada. Fugen del que consideren insuportable i sovint es posen en situacions de perill. Estem davant d'un dilema ètic que cal afrontar amb cura i responsabilitat per tal que els nois/es no es trobin després en una situació de major risc.

En aquests casos el segell de l'obligatorietat que dèiem abans que podia suposar un punt d'entrada a la intervenció, tindria un efecte contrari?

Els espais de Reflexió d'Ètica de la DGAIA es van crear per aprofundir sobre qüestions com aquesta. En concret el creat al Servei Territorial de Barcelona ciutat ha ajudat a valorar la importància d' oferir a l'adolescent **un espai on es pugui sentir escoltat, acceptat i acompanyat, explicant-li les dificultats de la seva família amb claredat i criteri de realitat, així com el sentit de les mesures preses. També fer-lo partícip de les decisions que determinaran el seu procés valorant i considerant les seves opinions.**

És fonamental que el noi/a senti el centre com un lloc de vida que l'acull, compromès amb el seu desenvolupament.

El suport per als professionals que intervenen en aquestes problemàtiques resulten imprescindibles.

Espais com les supervisions, els espais de consulta o de reflexió ètica, com el que esmentem, ajuden als professionals a no abandonar i desplegar la seva creativitat per trobar solucions.

Altrament és absolutament necessari comptar amb tots els professionals dels serveis de la xarxa pública implicats per treballar conjuntament en aquesta línia (IES, CSMIJ, Serveis socials...).

També és fruit del desenvolupament de la Llei d'infància, la recent creació d'un equip de prevenció que ofereix atenció als infants i adolescents in imputables, menors de 14 anys, que són denunciats a la policia.

El Programa Educant en Responsabilitat té l'objectiu de donar resposta educativa i/o terapèutica als infants i adolescents menors de 14 anys que han estat denunciats com a presumptes autors d'un delictes o falta. Es tracta de responsabilitzar els nois i noies dels seus actes i de les conseqüències que d'aquests se'n deriven així com de posar de relleu el paper de la víctima en cas de valorar com a viable la possibilitat d'iniciar un procés de reparació i/o mediació relacionat amb el fet denunciat. En aquest procés tant el menor de 14 anys com els seus progenitors o tutors legals participen de forma voluntària tenint en compte sempre l'obligatorietat de col·laborar amb l'Administració pel correcte desenvolupament del seu fill o la seva filla.

*En **l'àmbit formatiu i de l'ensenyament** l'obligatori s'expressa a la ESO, que és obligatòria per als menors de 16 anys. De nou és una obligació de la societat amb el desenvolupament dels adolescents. I per ells un dret que no sempre entenen així. El sector d'adolescents que atenem presenta força dificultats per dedicar les energies a l'aprenentatge, més aviat les dediquen a enfadar-se a l'aula o a establir complicitats i rivalitats amb uns iguals que també estan rebotats, qüestionen els límits i fan campanes (*"i si no vinc, què passa? qui m'obliga?"*, *"si a mi això no em serveix per a res"*). Sobre ells planeja l'ombra del fracàs personal i l'expulsió del camp social.

L'eina que ajudarà a sortir d'aquest impàs la tindrem en l'establiment d'un vincle que els faci sentir **inclosos** en el projecte del centre, que s'atengui la seva subjectivitat, que els permeti descobrir en ells aspectes positius que havien quedat encallats, que els animi a creure en les seves possibilitats. No és una tasca fàcil.

Diversos dispositius educatius (PQPI, etc...) s'han anat especialitzant en el treball amb la falta de motivació i ens parlen de la importància del tracte personalitzat, de l' escolta atenta que valora allò que l'adolescent ens podria dir, que espera sense exigir allò que encara necessita créixer per poder expressar-se... i mentre tant ofereix un model de compromís, d'obligació moral amb el seu procés de desenvolupament que, tan de bo, els ajudi a sentir-se "obligats a cuidar-se".

Integrants Grup 4

Coordinadors:

· Glòria Esteve Nadal i Jorge Tió Rodríguez.

Membres:

· Joan Almirall Llopart, Ana Avellaneda Millán, Xènia Blaya Teruel, Elisenda Camps Huguet, Eulàlia Creus Ferré, Francesc Elias Calvo, Begonya Gasch Yagüe, Dolors Lavado Porras, Ramón Mariñosa, Juan José Martínez Alcaraz, Vicky Molinos Hernandez, Alba Muro Marquina, Carmen Pinillos Dolader, Àngels Pujol Pujol, Maria Ribas Siñol, Begoña Roman Maestre, Silvia Salvadó Illa i Joan Anton Zarcero Calvo.